

A307

Sylvia nisoria

(Bechst., 1795)

Jarzębatka

Rząd: wróblowe, podrząd: śpiewające, rodzina: pokrzewkowate

Status występowania w Polsce

Nieliczny ptak lęgowy niżu. Przelotny.

Opis gatunku

Ptaka wielkości wróbla, największa z występujących u nas pokrzewek, wyróżniająca się smukłą sylwetką, dość długim ogonem i szarym upierzeniem, silnymi nogami i dziobem. Wymiary: długość ciała – 17 cm, rozpiętość skrzydeł – 26–27 cm, masa ciała – około 30 g. Cały wierzch ciała samca jest popielatoszary, z ciemniejszym czołem. Gardło i spód ciała są brudnobiałe z niebieskawym nalotem, poznaczone gęstymi poprzecznymi szarymi prążkami. Lotki i sterówki ciemnobrązowe, biało obrzeżone. Nogi żółtawoszare, dziób rogowy, oczy jaskrawożółte. Ubarwienie samicy bardzo podobne, jednak nigdy nie jest popielatoszare. Szczególnie z wierzchu ciało brązowawe, spód ciała, o żółtawym odcieniu, jest niewyraźnie prążkowany. Oko zielonkawożółte. Ptaki młode są jaśniejsze, szare, bez prążkowania. Wierzch ciała mają bardziej szarobrązowy niż ptaki dorosłe, z jaśniejszymi obwódkami na końcu piór skrzydeł. Oczy młodych są brązowe.

Jarzębatka pierzy się całkowicie w lipcu i sierpniu. Od połowy grudnia do końca marca pierzy się ponownie, ale tylko częściowo, przybierając szatę ostateczną. Ptaki młode pierzą się w lipcu, po uzyskaniu zdolności do lotu. Zmieniają wówczas przede wszystkim drobne pióra, czasami pojedyncze lotki i sterówki.

Jarzębatka śpiewa głośno i bardzo żywo. Szczególnie zaraz po przylocie śpiewa wytrwale i intensywnie. Śpiew rozlega się z wierzchołka drzewa lub wyższego krzewu, lecz ptak rzadko przebywa dłużej w tym samym miejscu. Po chwili wzbija się w górę na wysokość do 10 m, zatacza w powietrzu krąg i wraca na ulubione stanowisko. Śpiew składa się z melodyjnych fletowych fraz przeplatanych świergotem.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Istnieje niewielka możliwość pomyłki z samicy i młodymi gąsiorkami *Lanius collurio* (A338). Gatunki te, choć zasiedlają podobne siedliska, prowadzą inny tryb życia. Jarzębatka, mimo że jest ptakiem bardzo ruchliwym, rzadko jednak pokazuje się na otwartej przestrzeni. Przeważnie przebywa w gąszczu krzewów. Śpiew podobny jest do śpiewu gajówki *Sylvia borin* (A310, nie opisana w tej książce), ale krótszy,

prostszy i o twardszym brzmieniu. Ponadto gajówka nigdy nie śpiewa z wierzchołków drzew i podczas lotu. Ważną cechą identyfikującą ten gatunek jest głos ostrzegawczy „arrrr” przechodzący w ostry terkot „errrr-t-t-t”. Głos ten jest swoisty dla jarzębatki i nie może być pomyłony z głosami innych gatunków ptaków. Ponadto młode ptaki mogą być mylone z gajówką. Młode jarzębatki mają rozjaśnione końce pokrzyw skrzydłowych, co tworzy paski skrzydłowe. Mają też jasne brzegi lotek 3. rzędu i pokryw nadogonowych.

Biologia**Tryb życia**

Prowadzi dzienny tryb życia. Jest gatunkiem terytorialnym, ale w optymalnych siedliskach tworzy niekiedy luźne skupienia z wysokim zagęszczeniem par lęgowych. Często gniazduje w pobliżu gąsiorka.

Lęgi

Na lęgowiska pierwsze ptaki przylatują dopiero w 1. dekadzie maja. Zajęcie terytorium samiec oznajmia śpiewem i lotami tokowymi. W budowie gniazda uczestniczy

głównie samica. Materiał na gniazdo zbiera w niewielkiej odległości. Gniazdo ma kształt nieforemnego koszyczka zbudowanego z korzonków, źdźbeł traw i innych części roślinnych, wewnątrz jest wystłane drobnymi korzonkami i niewielką ilością włosia. Zwykle dobrze ukryte w niskim gęstym krzewie, np. w jeżynach, dzikiej róży, bzie czarnym, często przerośniętym pokrzywami i trawami lub oplecionym chmielem. Czasem bywa umieszczone w łanie gęstych pokrzyw. Osadzone jest nisko nad ziemią, przeważnie na wysokości 0,2–2,2 m; średnio na wysokości 77 cm, a bardzo rzadko powyżej 2,5 m. W zniesieniu 5 jaj, rzadziej 4 lub 6. Wysiadywanie trwa 14–15 dni. Pisklęta opuszczają gniazdo w wieku 14–15 dni. Później przebywają w jego sąsiedztwie i nadal są karmione przez oboje rodziców. Po osiągnięciu zdolności lotu wciąż trzymają się razem, tworząc stadka rodzinne koczujące w okolicach gniazda. Jarzębatka z reguły ma jeden lęg w roku, ale powtarza zniesienie po utracie lęgu.

Zagęszczenie populacji lęgowej w typowych siedliskach: w lesku sosnowym w Wielkopolskim PN stwierdzono 2,3 p./10 ha, a na podmiejskich terenach ruderalnych w Lesznie: 2–3 p./10 ha. Na powierzchniach krajobrazowych w różnych częściach kraju stwierdzono: w gminie Żurawica koło Przemyśla w latach 1994–1998: 0,16–0,2 p./km², a w dolinie Noteci w latach 1981–1985 wykryto 44 pary, co daje średnie zagęszczenie 0,05 p./km². W krajobrazie rolniczym Wielkopolski w okolicach Leszna stwierdzono od 0,04 do 0,9 pary/km². Najwyższe zagęszczenia odnotowano w dolinach rzecznych w Puszczy Białowieskiej – 2,1–8,8 p./km².

Wędrowki

Jarzębatka jest migrantem dalekoodystansowym. Przylot na lęgowiska jest późny – na początku maja, a odlot następuje już w sierpniu. Wędrowka zarówno jesienna, jak i wiosenna jest mało wyraźna, ze względu na skryty tryb życia i strategię wędrowki polegającą na przelotach na długie dystanse oraz krótkich i rzadkich przerwach w migracji. Podczas wędrowki jesiennej ptaki europejskie lecą przez wschodni obszar Morza Śródziemnego i wybrzeże Morza Czerwonego do Afryki Wschodniej. Kilka jesiennych wiadomości o obciążonych w Polsce ptakach pochodzi z Syrii i Libanu

Zimowanie

Zimowiska jarzębatki znajdują się we wschodniej Afryce na południe od równika – w Ugandzie, Kenii, Tanzanii i rzadko w Sudanie. W Sudanie została stwierdzona jedna z nielicznych obrączkowanych w Polsce jarzębatek. Część ptaków zimuje także na Półwyspie Arabskim. Na zimowiskach spotykana jest na obszarach gęsto zakrzewionych.

Pokarm

Wiosną i wczesnym latem główny pokarm stanowią owady i inne drobne bezkręgowce. W pokarmie jarzębatki stwierdzano najczęściej nagie larwy różnych owadów, mo-

tyle, drobne chrząszcze i prostoskrzydłe oraz pająki. Wyjątkowo chwytają drobne kręgowce, jak np. małe jaszczurki. W miesiącach letnich, szczególnie w sierpniu i wrześniu, jej pokarm stanowią w znacznej mierze dojrzewające owoce bzu czarnego i koralowego, porzeczek, szakłaków i innych krzewów jagodowych.

Występowanie

Siedlisko

Jarzębatka zasiedla przede wszystkim krajobraz rolniczy i doliny rzeczne ze zróżnicowanymi strukturalnie wielowarstwowymi zadrzewieniami. Gniazduje w liściastych zaroślach, często kolczastych, wzdłuż polnych dróg, nad drobnymi ciekami, zbiornikami wodnymi, na torfowiskach, w kępach śródpolnych zadrzewień, żywoplotach, kępach drzew i krzewów na łąkach wszystkich typów, na ugorach i terenach ruderalnych, nasłonecznionych zboczach i nasypach. W dolinach rzek gnieździ się w nadrzecznych łozowiskach. W lasach gniazduje głównie na ich obrzeżach, często tam, gdzie występują płaty jeżyn oraz w iglastych młodnikach. Nielicznie gnieździ się na peryferiach miast i w parkach.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 4030 Suche wrzosowiska (*Calluno-Genistion*, *Pohlio-Callunion*, *Calluno-Arctostaphylion*)
- 6510 Nizowe i górskie świeże łąki użytkowane ekstensywnie (*Arrhenatherion elatioris*)
- 7110 Torfowiska wysokie z roślinnością torfotwórczą (żywe)
- 7120 Torfowiska wysokie zdegradowane, zdolne do naturalnej i stymulowanej regeneracji
- 91E0 Łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (*Salicetum albo-fragilis*, *Populetum albae*, *Alnion glutinoso-incanae*), olsy źródłiskowe

Rozmieszczenie geograficzne

Jarzębatka jest w naszej awifaunie elementem europejsko-turkiestańskim, o rozległym centralno-palearktycznym rozmieszczeniu. Wyróżniono dwa podgatunki. W Polsce występuje podgatunek nominatywny *S. n. nisoria*, którego zasięg obejmuje środkową i wschodnią Europę. Zachodnia granica zwartego zasięgu biegnie przez północno-wschodnie Niemcy, zachodnie Czechy i wschodnią Austrię. W północnych Włoszech gniazduje plamowo, głównie w dorzeczu Padu. Północna granica zasięgu biegnie od południowej Finlandii wzdłuż 60°N poprzez Rosję aż za Ural. Na wschodzie zasięg podgatunku kończy się na terenie zachodniej Syberii. Granica południowa biegnie od północno-wschodnich Włoch, przez północną Grecję do Turcji. W północnym Iranie, Afganistanie i Azji Środkowej gniazduje inny podgatunek, który zimuje na tym samym obszarze co podgatunek nominatywny.

Rozmieszczenie w Polsce

Jarzębatka występuje w całej niżowej części Polski, ale rozmieszczona jest nierównomiernie. W góry przenika do wysokości 600 m n. p. m. w Sudetach, 550 m n.p.m. w Bieszczadach i do 750 m n.p.m. w Pieninach. Jej rozmieszczenie w kraju jest wyraźnie plamowe. Miejscami, np. na niżu Dolnego Śląska, w dolinie Środkowej Odry, na Żuławach, w Kotlinie Biebrzańskiej, na Podlasiu, Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim i w Puszczy Białowieskiej, jest gatunkiem średnio liczny. W innych okolicach występuje nielicznie, w dużym rozproszeniu lub brak jej zupełnie. Na przykład na Pobrzeżu Koszalińskim jest najrzadszą z pokrzewek. Nie występuje w wielu okolicach Mazur i południowej części kraju. W Wielkopolsce, w okolicach Poznania i Leszna, jest ptakiem średnio liczny, podczas gdy w innych okolicach uchodzi za rzadkość lub brak jej zupełnie. Na ogół jest liczniejsza na wschodzie kraju niż w jego zachodniej części. Największe jej skupienia stwierdzono w Kotlinie Biebrzańskiej, w dolinie górnej Narwi i w dolinie Obry. Duże skupienia wykryto ponadto w dolinie środkowego Bugu, w kompleksie leśnym Kryńszczak koło Łukowa, w dolinie Pilicy, w ujściu Warty, dolinie dolnej Odry, nad Zalewem Kamieńskim i w dolinie środkowej Odry.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: (S) gatunek niezagrożony, którego status ochronny jest prawdopodobnie odpowiedni
BirdLife International: SPEC 4

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik III

Konwencja Bońska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Występowanie jarzębatki stwierdzono m.in. w parkach narodowych: Biebrzańskim PN – bardzo licznie, Białowieskim PN, PN Ujście Warty, Wielkopolskim PN (gdzie odnotowano najwyższe lokalne zagęszczenie – 2,3 p./10 ha) i nielicznie na obrzeżach Roztoczańskiego PN. Występuje także w rezerwacie przyrody Świdwie. Spośród 77 przebadanych w latach 1999–2001 rezerwatów Wielkopolski jarzębatkę stwierdzono tylko w 4. rezerwach nieleśnych lub graniczących z terenami otwartymi.

Rozwój i stan populacji

Wielkość europejskiej populacji jarzębatki szacuje się na 230 000–1 700 000 p. Prawdopodobnie najliczniejsze populacje zamieszkują Rosję (100 000–1 000 000 p.) i Rumunię (20 000–500 000 p.), jednak dane dotyczące

ich wielkości są mało dokładne. Duże populacje zasiedlają również obszar Mołdawii (22 000–30 000 p.), Węgier (20 000–40 000 p.) i Polski (patrz niżej).

Jarzębatka jest najrzadszą i najmniej liczną z krajowych pokrzewek. W niektórych regionach stwierdzono wyraźne zmiany liczebności. Na Mazurach była dawniej znacznie liczniejsza niż w latach 30. Spadek zanotowano też na obrzeżach Warszawy, gdzie w latach 60. nie była rzadka, a obecnie występuje zaledwie w liczbie około 5 p. Wzrost liczebności odnotowano natomiast na Dolnym Śląsku, gdzie już co najmniej w latach 60. była znacznie liczniejsza niż w latach 20. W przypadku tego gatunku częste są fluktuacje liczebności i zasięgu, które mogą mieć przyczyny klimatyczne, ponieważ jarzębatka nie toleruje deszczowego i zimnego lata. Liczebność krajowej populacji pod koniec lat 80. oszacowano na 20 000–30 000 p. Podana liczebność może być zaniżona z powodu trudności w wykrywaniu tego gatunku. W latach 90. gatunek zanotowano w większych skupieniach w następujących ostojach ptaków: Dolina Biebrzy (300–400 p.), Dolina Górnej Narwi (118–125 p.), Dolina Środkowego Bugu (powyżej 50 p.), Lasy Łukowskie (55–75 p.), Dolina Pilicy (ok. 130 p.) i w zachodniej części kraju – Dolina Dolnej Odry (ok. 50 p.), Ujście Warty (80–100 p.), Jeziora Pszczewskie i Dolina Obry (100–200 p.). Jarzębatka była również liczna na innych odcinkach doliny Odry, np. na odcinku 129 km między Bytomiem Odrzańskim a ujściem Nysy w latach 1997–1999.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk gniazdowych wskutek urbanizacji i budowy dróg;
- utrata siedlisk gniazdowych wskutek niszczenia zarośli i zadrzewień w dolinach rzecznych;
- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku zmian krajobrazu rolniczego zachodzących wraz z intensyfikacją praktyk rolniczych, wyrażających się w zamianie użytków zielonych na grunty orne, likwidowaniu zadrzewień śródpolnych, zadrzewień i zarośli nad strumieniami, rowami i drogami, oczek wodnych, tzw. nieużytków, miedz, wprowadzaniu monokultur i zwiększeniu stosowania chemicznych środków ochrony roślin i uprawy roli.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- objąć ochroną doliny dużych rzek niżowych, a szczególnie przylegające do doliny zbrocza wysoczyzn;
- zachować zadrzewienia wiklinowe w dolinach małych rzek i strumieni;
- zachować w krajobrazie rolniczym zadrzewienia i żywopłoty (szczególnie z krzewami kolczastymi) i oczka wodne;

- wzbogacić krajobraz rolniczy w zadrzewienia z krzewami kolczastymi;
- zakładać nowe zadrzewienia śródpolne z nasadzeniami krzewów kolczastych (np. dzikiej róży, głogu i tarniny);
- tworzyć miejsca lęgowe dla jarzębatki (i innych gatunków ptaków) przez obsadzanie żywopłotami np. wiejskich cmentarzy i parków.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność krajowej populacji lęgowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces lęgowy;
- przeżywalność;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji lęgowej.

Monitoring

- ocena liczebności populacji lęgowej (na podstawie liczby śpiewających samców) na powierzchniach próbnych w dolinach rzek, torfowiskach i w urozmaiconym krajobrazie rolniczym, wielkość powierzchni ok. 100 ha, w odstępach 3-letnich.

Liczenie należy przeprowadzić 2–3-krotnie w okresie od połowy maja do połowy czerwca. Poszczególne liczenia powinny być przedzielone dwutygodniowymi przerwami.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN. BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BEDNORZ J., KUPCZYK M., KUŹNIAK S., WINIECKI A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Poznań, 640 s.
- BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obrączkowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL / EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. Cambridge, 160 s.
- DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, 526 s.
- GROMADZKI M., DYRCZ A., GŁOWACIŃSKI Z., WIELOCH M. 1994. Ostoje ptaków w Polsce. Gdańsk, 403 s.
- HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, 903 s.
- KUŹNIAK S., BEDNORZ J., TRYJANOWSKI P. 2001. Spatial and temporal relations between the Barred Warbler *Sylvia nisoria* and the Red-backed Shrike *Lanius collurio* in the Wielkopolska region (W Poland). *Acta orn.*, 36: 129–133.
- PUGACEWICZ E. 1997. Ptaki lęgowe Puszczy Białowieskiej. Białowieża, 290 s.
- SCHMIDT E. 1981. Die Sperbergrasmücke. Die Neue Brehm-Bücherei. Wittenberg Lutherstadt, 80 s.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.

Stanisław Kuźniak